

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ ПРИМУС – регламентований нормами права вплив, який здійснюється уповноваженими органами державної влади шляхом використання юридичних засобів обмеження прав і свобод суб'єктів із метою безумовного виконання ними вимог правових норм.

У загальному сенсі сутність примусу виражається у фізичному та/або психічному обмежувальному впливі на певного адресата та застосовується незалежно від його згоди з метою його переорієнтації на позитивні зразки поведінки відповідно до вимог суб'єкта, який здійснює такий вплив.

Д.-п. п. відмежовується від суміжних понять, характеризується особливостями структури, функціями, видами, формами, засобами, підставами та способами застосування.

Зокрема, його відокремлюють від етатистської моделі державного примусу як одного з методів здійснення функцій держави, що є правовим і неправовим. Останній стає звичайним свавіллям державної влади.

Державний примус необхідно розглядати в діалектичному зв'язку з правом і говорити не відокремлено про державний або правовий, а саме про Д.-п. п.

У правовій державі легітимація державного примусу забезпечується визнанням суспільством його необхідності для захисту прав і свобод людини. Право при цьому виступає критерієм обґрунтованості застосування примусу. Воно визначає коло необхідних та достатніх способів і засобів. Тому єдиною формою легітимного примусу в умовах правової держави виступає саме дер-

жавно-правовий, спрямований на забезпечення реалізації суб'єктами вимог правових норм, примус від імені держави, підстави застосування виду і міри якого передбачено правовими принципами і нормами, визначеними у джерелах права.

Сутність такого виду соціального примусу полягає в застосуванні до суб'єктів заходів психічного, фізичного, матеріального чи організаційного впливу з метою забезпечення правопорядку і громадської безпеки. За своєю природою Д.-п. п. – це насамперед державно-владна діяльність уповноважених органів і посадових осіб, що полягає в нав'язуванні суб'єктам права вираженої у праві державної волі. За змістом такий примус зводиться до обмеження або позбавлення прав і свобод суб'єкта з правових підстав.

Цілі застосування заходів правового примусу – припинення протиправної поведінки, відновлення порушеного права, забезпечення реалізації суспільно значущих потреб, а також покарання правопорушника.

Підставами і передумовами застосування заходів Д.-п. п. є девіантна поведінка суб'єкта, який порушує правові приписи, а також обставини, за яких попередження заподіяння шкоди може призвести до порушення прав осіб, – протиправне діяння; виникнення обставин, за яких створюється реальна загроза для суспільства або окремих осіб; необхідність досягнення певного соціально корисного результату, реалізація суспільно необхідних цілей.

Тому з урахуванням підстав і цілей застосування правового примусу воно охоплює юридичну відповідальність,

заходи превентивного характеру, а також засоби забезпечення.

Заходи Д.-п. п. представлені у способах їх застосування. Їх своєрідність залежить від таких показників, як особливий склад суб'єктів застосування заходів; характер застосовуваних заходів; характер юридичних фактів, що тягнуть за собою застосування примусових заходів; характер процесуально-процедурного врегулювання діяльності уповноважених суб'єктів; особливості мети застосування примусових заходів. Законодавство фіксує такі основні способи застосування заходів Д.-п. п., як юрисдикційний, контрольно-наглядний, адміністративно-розпорядчий.

Сутність та особливості Д.-п. п. відбиваються у стислому переліку його узагальнюючих ознак, які свідчать про те, що:

1) такий примус обумовлений конфліктом між державною волею, вираженою у правових нормах, і волею суб'єкта застосування; підставою застосування виступають факти вчинення або загрози вчинення правопорушень, а також виникнення ін. небажаних для суспільства і держави правових аномалій;

2) впливає на свідомість, волю та поведінку суб'єкта;

3) викликає заподіяння особі правообмежень негативного характеру;

4) здійснюється суб'єктами, уповноваженими державою (органами поліції, прокуратури, державної виконавчої служби, податкової, митної служби та ін.);

5) його соціальним призначенням є захист інтересів громадян, суспільства і держави; примус має гармонійно поєднуватися з такими методами, як пере-

конання, стимулювання та заохочення правомірної поведінки;

6) сприяє реалізації норм права шляхом застосування фізичного впливу в разі відмови особи від їх добровільного виконання;

7) здійснюється у правових формах, у межах повноважень суб'єкта та за визначеною процедурою, установлених законодавством у рамках охоронних правовідносин.

У системі права існують окремі галузі, призначення яких – встановити порядок, процедуру реалізації правових санкцій (наприклад, кримінальне процесуальне право). Процесуальний порядок не тільки вносить застосування примусових заходів, а й уможливорює контроль над ними та можливість їх оскарження;

8) заходи Д.-п. п. представлені у способах їх застосування. Їх своєрідність залежить від таких показників, як особливий склад суб'єктів застосування заходів; характер застосовуваних заходів; характер юридичних фактів, що тягнуть за собою застосування примусових заходів; характер процесуально-процедурного врегулювання діяльності уповноважених суб'єктів; особливості мети застосування примусових заходів. Законодавство фіксує такі основні способи застосування заходів Д.-п. п., як юрисдикційний, контрольно-наглядний, адміністративно-розпорядчий;

9) здійснюється в таких формах, як: юридична відповідальність (основна форма), примусове відновлення порушеного права, процесуальне забезпечення матеріальних правовідносин, адміністративне попередження та припинення правопорушень, охорона правопорядку при надзвичайних обставинах.

Своєрідність цілей, підстав для заходів Д.-п. п. обумовлює виділення критеріїв їх розподілу на такі види:

– за предметом правового регулювання (конституційно-правовий, кримінально-правовий, цивільно-правовий, фінансово-правовий, податково-правовий, адміністративно-правовий, процесуально-правовий, бюджетно-правовий та ін.);

– за змістом і спрямованістю правообмежень (фізичний, майновий, організаційний та ін.);

– за органами (суб'єктами) застосування (судовий, позасудовий, громадський примус);

– за нормативними підставами (матеріально-правовий, процесуально-правовий);

– за фактичними підставами застосування (попереджувальні, превентивні заходи, припинення правопорушень, відновлення порушених прав, юридична відповідальність як каральний захід унаслідок правопорушення);

– за колом суб'єктів, на який виявляється владний вплив, – поділ державно-примусового впливу на загальний (нормативний, який здійснюється щодо необмеженого кола осіб за допомогою видання правових актів, що встановлюють охоронні норми права) і спеціальний (казуальний, де примусовий вплив здійснюється щодо конкретної особи).

Завдяки використанню Д.-п. п. забезпечується ефективність:

а) заходів запобіжного впливу, які мають на меті попередження правопорушень або надзвичайних подій, коли існує ймовірність заподіяння суспільству істотної шкоди. Прикладами пре-

вентивних заходів можуть бути реквізиція транспорту для боротьби зі стихійним лихом, догляд авіапасажирів та їх речей, адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, оголошення карантину під час епідемії;

б) заходів припинення правопорушень. На відміну від заходів попередження, вони застосовуються лише за наявності незакінчених і закінчених правопорушень. Такими заходами є вилучення холодної і вогнепальної зброї у разі відсутності дозволу на володіння нею; затримання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, арешт тощо;

в) заходів правового захисту (правовідновних заходів). Вони застосовуються до суб'єкта, який не виконав свої обов'язки, з метою відновлення правового становища особи, права якої порушено. Наприклад, заходами захисту є примусове вилучення майна із чужого незаконного володіння (віндикація), примусове стягнення боргу, позбавлення батьківських прав;

г) заходів юридичної відповідальності, які застосовуються за вчинені правопорушення.

Лит.: Латушкин М. А. Проблемы классификации государственно-правового принуждения // Вестник Волгоградского государственного университета, 2010, № 1 (12). Серия 5, Юриспруденция; Шевелева С. В. Виды мер правового принуждения // Пробелы в российском законодательстве, 2010, № 3; Чашников В. А. Содержание и признаки государственно-правового принуждения // Образование и право, 2013, № 10 (50).

С. М. Олейников.